

С Т А Н О В И Щ Е

на проф. д. и. н. **ВАЛЕРИ ГРИГОРОВ СТОЯНОВ**

за дисертацията на **МАРИЯ ТИНКОВА МАРИНОВА**

Стратегия и дипломация на Ханския император У-ди (141-87 г. пр. н. е.) в Централна Азия през призмата на „Летопис за Даюан“ от „Записките на Великия историк“

за присъждане на образователната и научна степен „доктор“ в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, Професионално направление 2.1. *Филология*, Научна специалност *Езици на народите на Азия, Африка и Америка (Китайски език, история и култура)*

с научен ръководител **доц. д-р ЕВГЕНИЙ КАНДИЛАРОВ**

Никога не съм и допуснал, че ще се натъкна един ден на българско научно изследване с подобна тематика. Моите академични интереси спрямо *сюнну* са били периферийни, а в малкото си дирения по тази проблематика съм ползвал предимно секундарна литература. Затова, когато бях поканен за член на Научното жури по обсъждане на дисертационния труд, приех с вълнение и оправдано любопитство. Още повече, че тук бе предложен също изворов материал, за пръв път направен достъпен на родната публика. Запознаването ми с текста само доказа, че българската ориенталистика, чието институционално начало бе положено през 1952 г. с разкриването на специалността „Турска филология“, е изминала през последните десетилетия огромен път на развитие и вече претендира да се нареди до най-добрите школи в изследването на Изтока.

Работата на ас. МАРИЯ МАРИНОВА има двузначен характер – типично в стила на изворните ориенталистични проучвания. От една страна тя е филологическа обусловена – предлага превод на текст от класическия китайски на български език, съпроводен от анализите и коментарите на съдържащите се в него ономастични податки – етноними, антропоними, топоними, хидроними, ойконими и пр. От друга страна, това е историческо изследване – както е отразено и в самото заглавие. Тук вече изворният текст е подложен на критичен анализ, за да се обоснове спецификата на стратегията и дипломацията на император У-ди в отношенията му с държавните образувания и народите от Централна Азия. И в двата случая авторката се е справила отлично като изворовед, езиковед и учен историограф – „историковед“.

Структурата на дисертационния труд следва класическото тристепенно подразделяне на Увод, Изложение в три глави със съответните подраздели и Заключение, което обобщава основните изводи и постигнатите резултати. Към тях са добавени Библиография и четири Приложения, с които обемът достига 203 стр. Нямам критични бележки към подредбата и формулировката на отделните заглавия с изключение на два момента – първият подраздел на гл. IV „Заключение“ е обозначен като „1. Обобщение на основните изводи“. Следваща номерация обаче е 5.2, 5.3 и 5.4, което е неоправдано. От друга страна, навсякъде в текста и в приложение № 4 стои обозначение „Книга“ за династия Хан (респективно за Късната династия Хан). Не е ли по-подходящо да бъде „История на династия Хан“?

В Увода се разглеждат обхватът, обектът и предметът на изследването, както и основните му цели и задачи. Обърнато е внимание на изводите, методологията и структурата на труда, на неговата приносна стойност и научна иновативност. В сбита форма е изложено и самото съдържание. И ако в първата глава се прави критичен преглед на съществуващата литература по темата (първична и вторична), а в приложенията е представен и преводът на „Летопис за Даюан“, което се явява основният филологически принос на работата, то останалите две глави са от значение най-вече в исторически аспект – не само с очертаване на фона, върху който възниква и се развива държавната административна структура на династия Западен Хан, но и с анализа на стратегиите на император У-ди. Докторантката е предложила 5 публикации, свързани с темата, които после са били редуцирани на четири в окончателния вариант на автореферата.

Първата глава ни запознава с наличната книжнина по проблема. На базата на изворовия материал е очертана китайската представа за т. нар. Западни региони. В най-широк смисъл това са западните части на провинция Гансу, понякога включващи и Таримския басейн. Според китайските извори, става въпрос за земите на запад от територията на *сюнну* и на юг от *усуните*, обхващащи 36-50 царства – укрепени градове-държави с развито земеделие и отглеждане на domesticирани животни. Вторият подраздел на първия дял от тази глава предлага ценен обзор на секундарната литература по темата, като се започне от трудовете на канадския синолог Едвин Пулибланк и се стигне до американския антрополог Томас Барфийлд, оставил ценни наблюдения върху естеството на степните империи, в частност държавата на *сюнну*, и тяхното взаимодействие с Китай. Прегледът е изключително богат и полезен, без да се е превърнал в самоцел, защото в противен случай той щеше да заема много повече място. Освен изтъкнати западни учени, тук са застъпени и китайски. Накрая авторката се е принудила просто да изброи имената на огромен брой други изследователи, като препраща под линия към основни техни произведения. Споменати са 25 автори (сред тях отново Пулибланк). Това би могло до известна степен да се съкрати. Бих препоръчал, да се посочат само 3-5 по-важни имена (например на Бичурин, Гумильов, Янош Хармата), като се направи препратка към богатата библиография накрая. Оценката на досегашните подходи към тази проблематика в академичната книжнина, изложена във втория раздел на първа глава, е недвусмислена – ако китайската историография е синоцентрична и в този смисъл националистична, то западните изследвания са далеч по-критични и по-обективни, с прилагането на интердисциплинарни методи и привличане на езикови и археологически податки за по-цялостно изясняване на дискутираните проблеми.

Втората глава предлага подробен „Анализ на историческия контекст на изследването“. Тя начева с кратък обзор на древното китайско минало – от първата исторически фиксирана династия Шан (XVI-XI в. пр.Хр.) през династия Цин (221-206 г. пр.Хр.), положила начало на имперската епоха и оставила името си като обозначение на страната (срв. англ., нем., China, фр. Chine, гр. Κίνα, тур. Çin; руското и българско „Китай“ идва от названието на по-късната киданска или китанска династия Ляо) до възхода на династията Хан (206 г. пр.Хр. – 220 г. н.е.), по която е наречена и най-голямата китайска етническа общност. Главата е структурирана в три подраздела. Най-напред се разглеждат формирането на държавната структура и администрация при Ранните (или Западни) Хан, след което се проследяват проведените при управлението на император У-ди всеобхватни реформи, за да се стигне до дипломатическите субекти в пред-ханския период и по време на Западните Хан – като тематичен преход към следващата глава. Авторката се е справила професионално с набора на предоставените данни, позволявайки на читателя да добие по-задълбочена представа за

историческия фон, на който се развиват процесите, описани в „Летопис за Даюан“. Тук ми се струва малко проблематичен изборът на терминологични съответствия при предаването на отделни понятия. Например „командерия“ като название за военно-административната териториална единица, пряко подчинена на императорския двор. Този термин, познат от устройството на рицарите тамплиери, е събирателно понятие за всички членове на ордена от даден район (в България днес има 33 такива сбирцища). Но той звучи доста необичайно, когато се прилага към чужди исторически реалии. Не е ли по-добре той да бъде заменен с „губерния“ или „префектура“? Не намирам за подходящо и да се пише за „мандата на У-ди“ (с. 50). Мандатността се свързва с представата за назначаване на длъжностно лице за определен срок. В случая е по-правилно да се говори за „царуването на У-ди“. Също така не разбирам, защо в текста и в заглавието на третия подраздел се използва ж. р. при името на династия Хан, напр. „западна Хан“? Аз бих употребил в случая мн. ч. – „Западни Хан“ или „Ранни Хан“. По подобен начин е приемливо да се използва в мн. ч. и традиционното обозначение „Пролети и есени“ (както е името на хрониката) вместо нетипично звучащото ни „Период Пролет и есен“.

В третият подраздел е дадена кратка информация за основния съперник на Хан – степните воители *сюн-ну*. Подчертано е, че те имали превъзходна военна тактика, но „въпреки това“ избягвали открити сражения с числено превъзхождащите ги Хански армии (с. 52). Според мен, не е „въпреки това“, а „поради това“. Знае се, че *сюн-ну*, които под водачеството на своя *шан-ю* Мао-тун обединили в едно „всички стрелящи с лък степни племена“, не са се стремели към завладяване на китайските земи. Периодичните им нападения по границите, редуващи се с „временни дипломатически споразумения“ (с. 52) са целели потвърждаване на договорености, сключени при предишните управници. Синоцентричният поглед върху събитията не отчита обстоятелството, че договорите са били „лични“ – между императора и конкретния вожд. След смяната на контрагентите, те трябвало да бъдат подновявани, за да се спазват. Подобна тактика се проследява и при по-късните конни народи. Половците, например, са идвали да „просят мир“ (така в руските хроники) при всеки нововъзкачил се на престола киевски княз.

Третата глава подлага на анализ въз основа на сведения от преведения извор използваните при император У-ди външнополитически стратегии. Тя има двустранно значение – както в исторически план, така и във филологически, защото в нея се изясняват стотината чужди имена на държавни образувания, географски и етнически названия, срещани в китайския първоизточник. Най-напред авторката се спира на структурата, съдържанието и ролята на „Записките“ на Съма Циен за формиране на китайската историографска традиция. Трудът му се превръща в образец за организиране на по-късните династични хроники, а ученият с право се нарежда до Херодот сред „бащите на историята“. „Летописът за Даюан“ заема сравнително скромно по обем място в края на „Записките“ на Съма Циен, но разкривайки спецификата на китайската дипломатия спрямо народите в Централна Азия тази глава ни показва генезиса на бъдещия „Път на коприната“ и предоставя поле за паралели с днешни китайски външнополитически модели (с. 64). С *Даюан* (или *Ta-Yüan* – „Великите Юан“) се обозначава държава на запад от Памир, разположена по средното и долно течение на река Сър-даря (в текста неправилно е изписано Сир Даря) и Ферганската котловина. Трудно е да се определи, дали тя е била населявана от потомци на древните гърци (йонийци) или от *тохари*, каквито предположения са били дискутирани в научната книжнина. С тохарите се идентифицират т. нар. *юеджъ* – някога мощен племенен съюз, при когото като заложник е пребивавал и Мао-Тун, преди да успее да избяга и с преврат да оглави властта над *сюнну*,

превръщайки ги в „господари на степта“. При неговия син и приемник *юеджъ* са разбити и прогонени от старите земи, а черепът на поваления им владетел е превърнат в сакрална чаша за пиене. По-голямата част на този народ се заселва на запад в долините на реките Или и Чу, където получават названието *Ta-Yüeh-chih* („Големите *юеджъ*“). Тъкмо към тях е била изпратена първата китайска мисия на запад. Втората е до *усуните* (*Wu-sun*), както са били навярно наричани някогашните ираноезични *аси* (*оси*), предци на осетите. Четири таблици обобщават данните от „Летописа“ за местоположението, икономиката и военната мощ на отделните царства, като предлагат и аргументирана идентификация на названията. Например, за *Даюан* в древна Фергана се предполага да е била страна на *саките*; жителите на *Кандзю* (или *K'ang-chü*, т. е. *Кангюй*, *Кандиз*, авест. *Kangha*) може би са били *согди* или федерация от номадски племена – саки, аси и тохари, които са сломили гръцката власт в Източна Бактрия (*Ta-hsia*, или *Дахя*, *Дася*). Названието *Анси* за Партянското царство може да произлиза от името на неговия основател Аршак, който около 250 г. пр.Хр. се е отцепил от Ахеменидското царство. На свой ред държавата *Йенцай*, простираща се до „Северното море“ (Аралско? Каспийско?) може да се отъждестви със страната на аланите, доколкото в по-късните извори името *A-lan* измества това на *Yen-t'sai*.

Третият раздел на тази глава визира трансформацията на външнополитическите стратегии на император У-ди от мирна дипломация към военна експанзия. Формален повод е отказът на благородниците от Даюан да предоставят на Китай като подарък прочутите фергански „небесни коне“. Авторката анализира стопанските, идеологическите и културните мотиви, породили стремежа на императора да се сдобие с тази ценна порода, както и причините за последвалия отказ, който поражда двете Хански наказателни експедиции. Отделен раздел дискутира ролята на военния талант в експанзионистичната политика на У-ди, защото не всички походи са били успешни. Средствата на „меката политика“ са обект на анализ в последния пети подраздел, където поетапно се разглеждат аудиенциите в императорския двор и трибутарната система, дипломатическите мисии, а също династичните бракове и размяната на гаранции. В една или друга степен тези инструменти са били познати и в предходните времена, бих добавил – и сред не-Ханските „варварски народи“ (още по времето на Шан-Ин знатните семейства и дори владетелите са омъжвали дъщерите си за вождовете на племето *джоу*, което после издига своя собствена династия; синът на *шан-ю* Ту-ман на свой ред е даден като гарант-заложник при могъщите по онова време *юеджъ*). Подобна е дипломатическата практика на „меката сила“ и в други региони – достатъчно е да си припомним, че синът на княз Борис I Михаил, Покръстителя, е бил изпратен в метрополията Цариград, за да се обучава (и възпитава) в Магнаурската школа. Едва при царуването на император У-ди, обаче, с основание определяно като връх на китайската имперска мощ, тези средства са получили своето перфектно развитие.

Заклучението е обособено като отделна, четвърта глава. В него се обобщават основните изводи, изтъква се научният принос на изследването, подчертават се някои ограничения и трудности при справяне с изворовия материал, разкриват се и перспективите за бъдещи дирения. Библиографията е сравнително богата – тя съдържа 142 заглавия на латиница (отбелязано е „на английски език“, но в нея има и немскоезични публикации), 114 броя на китайски език и 18 броя на „други езици“ (т. е. на кирилица – на руски и български). Може би тук щеше да е по-добре да се спази класическата подредба – на кирилица, на латиница и на други езици (в случая китайски). Четири приложения допълват авторския текст – преводът на „Летопис за Даюан“, предложен в паралел на старокитайски и български, две карти на Ханската експанзия от II в. пр.Хр. и на етнополитическите образувания, с които

империята установява дипломатически отношения, а също демографски профил на царствата в Западните региони.

Добре би било, ако трудът бъде снабден и с един азбучен справочник, в който да се идентифицират отделните собствени имена, срещани в текста – антропоними, топоними, хидроними, ойконими. Те наистина са обяснени в изследването и това е един от неговите приноси, но по-прегледно щеше да бъде, ако се приложат и в отделен Appendix накрая.

Горещо препоръчвам, тази работа да бъде публикувана, но след съответната обработка. Например с корекция на изрази като „според авторката на настоящата дисертация“ – това би могло да се замени с простиците „според нас“ и пр.

Изхождайки от всичко гореизложено, приемам научната разработка на МАРИЯ МАРИНОВА за завършен високо приносен труд и препоръчвам на Научното жури да гласува позитивно за присъждането на образователната и научна степен „доктор“ в област на висшето образование 2. *Хуманитарни науки*, професионално направление 2.1. *Филология*, научна специалност *Езици на народите на Азия, Африка и Америка (Китайски език, история и култура)*. Всички критични бележки в този отзив нека да бъдат приети като колегиални препоръки за подобряване на текста при евентуално бъдещо публикуване.

София, 24.07.2025

(проф. д. и. н. ВАЛЕРИ СТОЯНОВ)